

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ

B. A. Βαζιούλιν

Το πρόβλημα της συσχέτισης του ιστορικού και του λογικού είναι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της διαλεκτικής λογικής. Τα τελευταία χρόνια το πρόβλημα αυτό εν συνόλω και στις επιμέρους διαστάσεις του (τέτοιες, ιδιαιτέρως, όπως η σχέση της λογικής της ιστορίας της επιστήμης προς τη λογική της θεωρίας της επιστήμης· η θέση, ο ρόλος, ο λογικός μηχανισμός της αλληλεπίδρασης των ιστορικών και θεωρητικών γνώσεων στη διαδικασία της [εκ]μάθησης και της έρευνας κ.τ.λ.) προσελκύει όλο και περισσότερη προσοχή. Εξαιρετικό όφελος για την ολόπλευρη επίλυσή του αποδίδει και μπορεί να αποδώσει στο μέλλον η απεύθυνση στα κλασσικά πρότυπα της διαλεκτικής σκέψης, τα οποία βρίσκουμε στα έργα των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν. Η μελέτη τους συνιστά καθήκον πολύ σύνθετο, και είναι σαφές ότι σε αυτή τη δύσκολη υπόθεση μπορεί να υπάρξουν ανακρίβειες στην επίλυση μιας σειράς ζητημάτων, ακόμα και από τον πιο βαθύ [εμβριθή] ερευνητή. Παρακάτω θα γίνει λόγος για ορισμένες ανακρίβειες στην ερμηνεία των απόψεων των Μαρξ και Ένγκελς στο πρόβλημα του ιστορικού και του λογικού, οι οποίες (ανακρίβειες) επηρεάζουν σε μια σειρά περιπτώσεων την ίδια την τοποθέτηση του ζητήματος και οδηγούν σε αντιφάσεις.

Είναι ευρέως γνωστό ότι οιαδήποτε εργασία, οιαδήποτε έρευνα δεν μπορεί να γίνει κατανοητή επαρκώς εις βάθος, αν δεν δίνεται προσοχή στους ιστορικούς όρους της δημιουργίας της, στους σκοπούς και τα καθήκοντα του δημιουργού, αφού τότε κλείνουν οι πόρτες, οι οποίες οδηγούν στο ιδιαίτερο περιεχόμενο του έργου. Εν τω μεταξύ, όταν γίνεται λόγος για τέτοιου είδους έργα, όπως τα οικονομικά χειρόγραφα του 1857-1858 («Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie»), «Η κριτική της πολιτικής οικονομίας», το «Κεφάλαιο», «Οι θεωρίες για την υπεραξία», αυτή η μεθοδολογική αρχή δεν λαμβάνεται υπόψη πάντα πλήρως. Παρεκκλίσεις από αυτή λαμβάνουν χώρα σε εργασίες τόσο φιλοσόφων, όσο και οικονομολόγων.

Η περιγραφή του ιστορικού και του λογικού στη σοβιετική βιβλιογραφία εδράζεται κυρίως στις εξαιρετικές σκέψεις του Κ. Μαρξ στην εισαγωγή των χειρογράφων του 1857-1858 (στην ενότητα «Η μέθοδος της πολιτικής οικονομίας») και στη βιβλιοκρισία του Φ. Ένγκελς στο έργο του Μαρξ «Κριτική της πολιτικής οικονομίας». Η ερμηνεία των τελευταίων καθορίζει την τοποθέτηση του προβλήματος από τους μαρξιστές φιλοσόφους και την πορεία της περαιτέρω επεξεργασίας του. Από εδώ είναι ξεκάθαρο πόσο σημαντική είναι η αυστηρή και ακριβής ερμηνεία αυτών των έργων. Οι εκπεφρασμένες σε αυτά [τα έργα] απόψεις επί του υπό εξέταση ζητήματος συνηθίζεται να θεωρούνται ταυτόσημες (βλ. π.χ., τις εργασίες των Μπ. Α. Γκρούσιν, Έ. Β. Ιλιένκοφ κ.ά.). Ωστόσο, αν στρέψουμε την προσοχή μας στα συμφραζόμενα των αναφερόμενων έργων των Μαρξ και Ένγκελς, αν αποκαλύψουμε εκείνες τις διαφορετικές συγκεκριμένες επιδιώξεις, τις οποίες έθεταν εμπρός τους οι μεγάλοι διανοητές, γίνεται εφικτή η αποκάλυψη της διαφοράς στην τοποθέτηση και τη διασάφηση εκ μέρους τους του προβλήματος του ιστορικού και του λογικού. Οι απόψεις τους επί της ουσίας είναι ταυτόσημες, αφού σχετίζονται με ένα και το αυτό πρόβλημα του ιστορικού και του λογικού, αλλά η προσοχή είναι επικεντρωμένη σε διαφορετικές πλευρές του.

Η αντίληψη ότι οι Μαρξ και Ένγκελς αναφέρονται [απευθύνονται] σε μια και την αυτή πλευρά του προβλήματος, οδηγεί στο εσφαλμένο συμπέρασμα περί αντίφασης μεταξύ των απόψεων του Μαρξ και των απόψεων του Ένγκελς επί αυτού του ζητήματος. Συνήθως αυτή η εσφαλμένη αντίληψη εκδηλώνεται στο ότι δεν διακρίνεται η ιδιαιτερότητα των απόψεων του Μαρξ, τις ταυτίζουν με τις θέσεις του Ένγκελς. Αυτό καταμαρτυρεί όχι μόνο την ανεπαρκή κατανόηση των συμφραζομένων στην «Εισαγωγή» των χειρογράφων του 1857-1858, αλλά και ότι δεν έχουν αποκαλυφθεί οι όροι εφαρμοσιμότητας των απόψεων του Ένγκελς. Βασική επιδίωξη του Ένγκελς είναι ο προσδιορισμός του κύριου καθήκοντος της πολιτικο-οικονομικής έρευνας του Κ. Μαρξ και των τρόπων [μεθόδων]

επίτευξής του. Η κατανόηση του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού εντός της διαδικασίας εμφάνισης, ανάπτυξης και θανάτου του προϋπέθετε πρωτίστως την αναπαραγωγή [αναπαράσταση] των *ανεπτυγμένων* αστικών σχέσεων και την κριτική της λογοτεχνικής [βιβλιογραφικής] αντανάκλασής τους. «Η πολιτική οικονομία (αναφέρεται συνολικά στην υφιστάμενη εκείνη την εποχή πολιτικοοικονομική επιστήμη, συμπεριλαμβανομένης της αστικής. - Β. Β.) αποτελεί τη θεωρητική ανάλυση της σύγχρονης αστικής κοινωνίας και γι' αυτόν το λόγο προϋποθέτει αναπτυγμένες αστικές συνθήκες [σχέσεις στη ρωσική έκδοση - σμ]» (Μαρξ Κ. Κριτική της πολιτικής οικονομίας, ΣΕ, 2010, σ. 359).

Επομένως, η πολιτική οικονομία ως επιστήμη, που αντανάκλα την οικονομική διάρθρωση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, καθίσταται εφικτή μόνο όταν εμφανίζεται η σύγχρονη αστική κοινωνία, όταν υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες αστικές σχέσεις, - χωρίς αυτό δεν υπάρχει και η επιστήμη της πολιτικής οικονομίας. Τα σπέρματα της αστικής οικονομικής επιστήμης υπάρχουν ήδη στα έργα των Petty, Boisguillebert. «Μέσα στα πλαίσια του αστικού ορίζοντα, η ανάλυση του *κεφαλαίου* ανήκει ουσιαστικά στους φυσιοκράτες» (Μαρξ Κ. Θεωρίες για την υπεραξία, ΣΕ, 1984, τ. 1, σ. 13). Ο Α. Σμιθ μετέτρεψε την αστική πολιτική οικονομία σε ένα σύστημα οικονομικών γνώσεων. Η κορύφωση επετεύχθη στα έργα του Ντ. Ρικάρντο. Η δραστηριότητα των προαναφερόμενων οικονομολόγων σχετίζεται με διαφορετικά στάδια ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας. Ωστόσο ο Φ. Ένγκελς τους περιγράφει από την άποψη του αυστηρά οριοθετημένου στόχου της βιβλιοκρισίας: όλοι αυτοί στον ένα ή στον άλλο βαθμό ερευνούσαν τις αναπτυγμένες αστικές σχέσεις ή τα σπέρματά τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Ένγκελς, σε ευθεία αντιστοιχία με τον στόχο του, αφαιρείται από την εξέταση των διαφορετικών σταδίων ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας, από την εξέταση της μετάβασης της φεουδαρχίας στην κεφαλαιοκρατία και λαμβάνει υπόψη του μόνο εκείνες τις ιδιαίτερες πλευρές της κεφαλαιοκρατίας, οι οποίες διατηρούνται, αναπαράγονται στην ανώτερη βαθμίδα της ανάπτυξης. Επιπλέον, η ίδια η εμφάνιση των ανεπτυγμένων αστικών σχέσεων και η αντανάκλασή τους στα πολιτικοοικονομικά έργα παίρνει μια εξαιρετικά προσδιορισμένη διάσταση: διακρίνονται μόνο εκείνες οι πλευρές των κατώτερων σταδίων της κεφαλαιοκρατίας, οι οποίες διατηρούνται, αναπαράγονται σε όλη τη μεταγενέστερη νομοτελή ανάπτυξή της.

Από εδώ αναγκαία απορρέει [προκύπτει] η παραδοχή της πλήρους σύμπτωσης της ιστορικής και λογικής αλληλουχίας κατά την αναπαράσταση ακριβώς των *εσωτερικών, ουσιαστικών* σχέσεων της διαδικασίας ανάπτυξης, αφού η ίδια η ιστορία μελετάται μόνο από την άποψη εκείνου που διατηρείται, αναπαράγεται στο ανώτερο στάδιο της ανάπτυξης· [που] αφαιρείται (εν γένει και εν συνόλω) από την ιδιαιτερότητα των προγενέστερων σταδίων της σκέψης. Για τη λήψη ενός τέτοιου νοητικού απεικάσματος της ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας δεν έχει ουσιαστική διαφορά αν το αντικείμενο θα μελετάται ιστορικά ή λογικά. Ο Ένγκελς γράφει ακριβώς αυτό, ότι η ιστορική μορφή της κριτικής των αστικών σχέσεων και της βιβλιογραφικής αντανάκλασής τους «στην καλύτερη περίπτωση θα γινόταν εξαιρετικά απλοϊκή [δημοφιλής στη ρωσική έκδοση - σμ]» (Μαρξ Κ. Κριτική της πολιτικής οικονομίας, ΣΕ, 2010, σ. 371). Επομένως, ο ιστορικός τρόπος υπό αυτές τις συνθήκες δεν αποκαλύπτει καμιά νέα γνώση, καμιά νέα νομοτέλεια του υπό μελέτη αντικειμένου. Ο λογικός τρόπος σε αυτήν την περίπτωση συμπίπτει με τον ιστορικό. «Στη μέθοδο αυτή, -γράφει ο Ένγκελς, - ξεκινούμε από την πρώτη και την πιο απλή σχέση που υπάρχει ιστορικά, πραγματικά, επομένως από την πρώτη οικονομική σχέση που συναντάμε... Θα προκύψουν αντιφάσεις που ζητούν μια λύση. Επειδή όμως εδώ δεν εξετάζουμε αφηρημένες σκέψεις που συντελούνται μόνο μέσα στο κεφάλι μας, αλλά μια πραγματική λειτουργία που είχε κάποτε πραγματικά συντελεστεί ή που συντελείται ακόμα, οι αντιφάσεις αυτές θα έχουν αναπτυχθεί στην πράξη και θα έχουν βρει πιθανώς τη λύση τους» (Μαρξ Κ. Κριτική της πολιτικής οικονομίας, ΣΕ, 2010, σ. 371-372). «Έτσι βλέπουμε - συνεχίζει στη σ. 374 ο Ένγκελς, - πως με αυτήν τη μέθοδο η λογική ανάπτυξη δεν είναι αναγκαίο να περιοριστεί στο καθαρά αφηρημένο πεδίο. Αντίθετα, χρειάζεται την ιστορική απεικόνιση, τη διαρκή επαφή με την πραγματικότητα». Σε αυτήν την περίπτωση ο λογικός τρόπος στην ουσία του είναι συγχρόνως ιστορικός, και ο ιστορικός - λογικός.

Σε αντιστοιχία με το σκοπό της βιβλιοκρισίας ο Ένγκελς δεν στέκεται εκτενώς στη διαφορά μεταξύ του ιστορικού και του λογικού τρόπου έρευνας και έκθεσης [των αποτελεσμάτων της έρευνας], αλλά μόνο υποδεικνύει ότι αυτοί [οι τρόποι] δεν είναι ταυτόσημοι ακόμα και σε εκείνη την περίπτωση που η διαδικασία ανάπτυξης ερευνάται από τη σκοπιά εκείνου που αναπαρίσταται [αναπαράγεται] στο

ώριμο στάδιό της και που εν γένει και εν συνόλω πραγματοποιείται αφαίρεση από την ιδιαιτερότητα των λιγότερο ανεπτυγμένων σταδίων. Για τον ερευνητή, ο οποίος καθοδηγείται από αυτόν τον σκοπό, η διαφορά μεταξύ του ιστορικού τρόπου από τον λογικό έγκειται στο ότι ο πρώτος δεν μπορεί να απελευθερωθεί από τις ιστορικές τυχαιότητες, άλματα και τεθλασμένες [πορείες, ζιγκ-ζάγκ], αφού ακολουθεί τη χρονολογική σειρά των γεγονότων και εξετάζει τις φιλολογικές αντανάκλασεις τους στο βαθμό που οι τελευταίες βγαίνουν στο φως [δημοσιεύονται]. Ο δεύτερος δε τρόπος, αφαιρείται από τις ιστορικές τυχαιότητες, άλματα και ζιγκ-ζάγκ [τεθλασμένες πορείες], εξετάζει κάθε στιγμή της ιστορικής διαδικασίας στο σημείο ανάπτυξης της πλήρους ωριμότητας της, «στην κλασική του μορφή» (στο ίδιο, σ. 371). Δυνάμει της αφαίρεσης από τις ιστορικές τυχαιότητες κτλ., χάριν της δυνατότητας λήψης κάθε στιγμή της αναπτυξιακής διαδικασίας στην «πλήρη ωριμότητά» της και «στην κλασική μορφή», η ιστορική διαδικασία παρουσιάζεται [εμφανίζεται] μπροστά στη νοη[τικ]ή «ματιά» διορθωμένη, όμως διορθωμένη σύμφωνα [αντίστοιχα] με τους δικούς της νόμους ανάπτυξης. Όμως και κατά τον ένα και κατά τον άλλο τρόπο αναπαράγεται σε τελευταία ανάλυση η διαδικασία της ανάπτυξης από το απλό στο σύνθετο. Ο ερευνητής, ο οποίος εφαρμόζει τον λογικό τρόπο, όταν παίρνει υπόψη πρωτίστως τον βαθμό αποκάλυψης της ουσίας στο φαινόμενο, αφαιρείται από τη χρονολογική σειρά των γεγονότων, σε αντίθεση με τον ιστορικό τρόπο, κατά τον οποίο η σκέψη ανασυνιστά τους νόμους της ιστορικής διαδικασίας μέσω της χρονολογικής περιγραφής των φαινομένων.

Ωστόσο, αυτό σημαίνει ότι συντελείται αφαίρεση από κάθε χρονική αλληλουχία; Προφανώς, όχι. Αν η χρονική αλληλουχία αποκάλυψης των φαινομένων στην επιφάνεια κατά τον λογικό τρόπο παραλείπεται, τότε δεν μπορεί να λησμονείται η χρονική αλληλουχία της εσωτερικής δομής της διαδικασίας ανάπτυξης από το απλό στο σύνθετο. Και μάλιστα η τελευταία μελετάται σε αυτήν την περίπτωση μόνο στο βαθμό που διατηρείται, αναπαράγεται στο ώριμο στάδιο ανάπτυξης του αντικειμένου.

Σχετικά με το ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1850 δεν υπήρχε ιστορία της αστικής κοινωνίας, ή έστω βρισκόταν ακόμα σε εμβρυώδη κατάσταση και η εργασία για τη δημιουργία της φάνταζε αθέατη, ο Ένγκελς αφήνει στην άκρη το ζήτημα των νέων στιγμών στη διάγνωση της κεφαλαιοκρατίας, οι οποίες μπορούν να γίνουν γνωστές ως αποτέλεσμα της συγγραφής της ιστορίας της αστικής κοινωνίας και της ιστορίας της αστικής πολιτικής οικονομίας. Γι' αυτό υποδεικνύει μόνο ότι ο ιστορικός τρόπος διαφέρει από τον λογικό ως προς την αποκάλυψη των ιστορικών τυχαιοτήτων και της ιστορικής μορφής. Η όλη προσοχή επικεντρώνεται στην απόδειξη του ότι και κατά την απουσία τέτοιας εργασίας, ο ερευνητής είναι ικανός να αποκαλύψει την ουσία της ανάπτυξης της αστικής παραγωγής (σε πρώτη προσέγγιση)¹. Γι' αυτό στη βιβλιοκρισία του Ένγκελς το κέντρο βάρους εντοπίζεται στην αποκάλυψη της ενότητας του λογικού και του ιστορικού τρόπου κριτικής της πολιτικής οικονομίας. Αντίστοιχα, στα αφιερωμένα στο πρόβλημα του ιστορικού και του λογικού έργα των μαρξιστών, [δι]ερευνάται πρωτίστως η ενότητα του ιστορικού και του λογικού, τονίζεται, ότι το ιστορικό και το λογικό εν γένει και εν συνόλω συμπίπτουν, ότι τόσο η ιστορία της επιστήμης (ιστορικός τρόπος), όσο και η θεωρία της επιστήμης (λογικός τρόπος) εν γένει και εν συνόλω ακολουθούν την ανάπτυξη του ίδιου του αντικειμένου.

Η διαφορά [μεταξύ] θεωρίας της επιστήμης και ιστορίας της επιστήμης [δι]ερευνάται ανεπαρκώς. Συνήθως επισημαίνεται μόνο. Η διαφορετική αλληλουχία της κίνησης της σκέψης, π.χ. στην ιστορία των οικονομικών θεωριών [διδασκαλιών] και στην οικονομική θεωρία του Κ. Μαρξ, όπως εντοπίζεται στο «Κεφάλαιο», ανάγεται σε ιστορικές τυχαιότητες. Η πρόθεση [επιθυμία] αναζήτησης στηρίγματος εδώ στον Ένγκελς είναι αδικαιολόγητη [αβάσιμη], αφού είδαμε, ότι στην υπό εξέταση βιβλιοκρισία επιδίωκε έναν αυστηρά ορισμένο συγκεκριμένο σκοπό και γι' αυτό εξέταζε τη σχέση ιστορικού και λογικού εντός μιας αυστηρά ορισμένης διάστασης. Ωστόσο, αυτή η συνθήκη δεν λαμβάνεται πλήρως υπόψη. Η διαφορά ιστορικού και λογικού, συμπεριλαμβανομένης της ιστορικής μορφής, πραγματικά ανάγεται στις ιστορικές τυχαιότητες. Υπό αυτήν την προσέγγιση παραμένει ακατανόητη η αναγκαιότητα ύπαρξης καθαυτό ιστορικών επιστημών, η ιδιαιτερότητα του αντικείμενου τους, εκείνη η

¹ Δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι η ολοκλήρωση της εργασίας του Μαρξ στη μελέτη των σταδίων ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας, η πλήρης εξήγηση των ιδιαιτεροτήτων τους, έλαβε χώρα μετά τη συγγραφή της βιβλιοκρισίας του Ένγκελς. Έτσι, π.χ., η ιστορική στιγμή στον προσδιορισμό των μηχανών λήφθηκε υπόψη πλήρως όχι τη δεκαετία του 1850, αλλά στις αρχές του 1860.

νέα γνώση, την οποία προσφέρουν για την κατανόηση των εσωτερικών νόμων της αναπτυξιακής διαδικασίας σε διάκριση από τη θεωρία της επιστήμης.

Ποιο το γνωστικό, επιστημονικό νόημα της ιστορίας της επιστήμης, εκτός από το ότι προσφέρει το ίδιο με τη θεωρία, αλλά πιο εκλαϊκευτικά, με τη μορφή της εκδήλωσης της αναγκαιότητας μέσω των τυχαιοτήτων; Έχει άραγε η ιστορία της επιστήμης κάποια γνωσιολογική σημασία, εκτός από εκείνο το γνωστικό αποτέλεσμα που δίνει η γνώση των ιστορικών τυχαιοτήτων, και αν ναι, τότε ποια ακριβώς [σημασία] έχει, υπό τον όρο ότι η *θεωρία αυτής της επιστήμης έχει ήδη συγκροτηθεί*; Είναι εφικτή άραγε η αναγωγή της ιστορικής μορφής μόνο σε ιστορικές τυχαιότητες, άλματα και ζιγκ-ζάγκ [τεθλασμένες πορείες];

Ο Μ. Μ. Ρόζενταλ, π.χ., περιγράφει με τον ακόλουθο τρόπο την ουσία της συσχέτισης ιστορικού και λογικού: «Η λογική σαν αναπαράσταση της ιστορίας της γνώσης (και της ιστορίας γενικά — Β. Β.) έχει δυο βασικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα: 1) Είναι συμπυκνωμένη, περιληπτική αναπαράσταση του ιστορικού, απαλλαγμένου από κάθε τυχαίο και δευτερεύον, απαλλαγμένου από τη συγκεκριμένη ιστορική μορφή της ανάπτυξης της γνώσης· στο λογικό είναι, ας πούμε, συγκεντρωμένο, χυμένο, μετασχηματισμένο το ιστορικό· 2) Το λογικό αναπαράγει το ιστορικό σε ανώτερη βάση, δηλ. στη βάση που έχει πετύχει το σημερινό επίπεδο της γνώσης, το λογικό επεξεργάζεται το ιστορικό από την άποψη του σύγχρονου, τού πιο αναπτυγμένου επιπέδου της γνώσης.» (Μ. Μ. Ρόζενταλ. Αρχές διαλεκτικής λογικής. Εκδ. Γκαγκάριν, Αθήνα, 1962, σ. 182). Το περιεχόμενο του πρώτου γνωρίσματος περικλείεται προφανώς από τον τύπο: το λογικό είναι το ίδιο με το ιστορικό, αλλά απαλλαγμένο από κάθε είδους άλματα, τεθλασμένες [πορείες, ζιγκ-ζάγκ], τυχαιότητες. Αποκαλύπτοντας το περιεχόμενό του, ο συγγραφέας ορθότατα υποδεικνύει ότι ιστορικά το τυχαίο για τους εσωτερικούς νόμους της δεδομένης αναπτυξιακής διαδικασίας (σε αυτήν την περίπτωση για τους εσωτερικούς νόμους της κίνησης της λογικής γνώσης) μπορεί να είναι αναγκαίο από την άποψη των νόμων ανάπτυξης άλλων διαδικασιών. Το δεύτερο γνώρισμα εξετάζεται στη συνέχεια κυρίως από την πλευρά του ότι «...το επίπεδο γνώσης, που έχει επιτευχθεί είναι το παρατηρητήριο, από το οποίο μπορούμε σωστά να κατανοούμε τις νομοτέλειες της ίδιας της ιστορίας.» (στο ίδιο, σ. 146). Τα βασικά στοιχεία αυτής της άποψης, όπως φαίνεται, είναι τα εξής: στο ανώτερο επίπεδο ανάπτυξης διατηρούνται όλοι οι αναγκαίοι όροι και πλευρές εμφάνισης και ύπαρξης του αντικειμένου. Οι πλευρές και οι όροι, που εκλείπουν στο ανώτερο επίπεδο ανάπτυξης, δεν είναι αναγκαίοι, γι' αυτό [το επίπεδο] σχετίζονται με την κατηγορία του ιστορικά τυχαίου, αν και μπορούν να είναι αναγκαίοι από την άποψη άλλων νόμων.

Ο Ε. Β. Ιλιένκοφ στην αρκετά ολοκληρωμένη έρευνά του της διαλεκτικής λογικής γράφει ευθέως: «...η λογική εξέταση του ανώτερου επιπέδου ανάπτυξης του αντικειμένου, του ήδη αναπτυγμένου συστήματος αλληλεπίδρασης, αποκαλύπτει την εικόνα, εντός της οποίας διατηρούνται όλοι οι πραγματικά αναγκαίοι όροι εμφάνισής της και εξέλιξης και απουσιάζουν όλοι οι περισσότερο ή λιγότερο τυχαίοι, καθαρά ιστορικοί όροι της εμφάνισής της» (Ε. Β. Ιλιένκοφ. Η διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου στο «Κεφάλαιο» του Κ. Μαρξ. Μόσχα, Ακαντεμιζντάτ, 1960, σ. 195).

Στο έργο του Μπ. Α. Γκρούσιν «Δοκίμια λογικής της ιστορικής έρευνας» (Μόσχα, «Βίσαγια σκόλα», 1961) εξετάζεται λεπτομερώς η ενότητα και η διαφορά του ιστορικού και του λογικού τρόπου. Η ίδια η ουσία τους κατανοείται ιδιότυπα. Υποδεικνύεται η λειτουργία του λογικού τρόπου σε συνθήκες μη δυνατότητας εφαρμογής του ιστορικού και αντίστροφα, η λειτουργία του ιστορικού σε συνθήκες μη δυνατότητας εφαρμογής του λογικού. Ενώ σε συνθήκες πλήρους μη δυνατότητας εφαρμογής και του ενός και του άλλου τρόπου η εφαρμογή του καθενός εξ αυτών οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα (αυτό συνάγεται από τον ορισμό του τελικού σκοπού αμφότερων των τρόπων στη σ. 176). Σε αυτήν την περίπτωση μετά την πραγματοποίηση της θεωρητικής έρευνας ο ιστορικός τρόπος χρησιμοποιείται με σκοπό τον έλεγχο των αποτελεσμάτων του λογικού τρόπου, καθώς και με σκοπό την εκλαΐκευση αυτών των αποτελεσμάτων (σ. 206) και γι' αυτό δεν προσφέρει τίποτα νέο στην κατανόηση της ουσίας της διαδικασίας.

Είναι ολοφάνερο ότι από τη σκοπιά των προαναφερθέντων συγγραφέων η ιστορική εξέταση δεν μπορεί να προσθέσει τίποτα στην κατανόηση των αναγκαίων όρων εμφάνισης του αντικειμένου. Επομένως, για την κατανόηση των εσωτερικών νόμων του ανώτερου επιπέδου ανάπτυξης είναι απαραίτητη η απεύθυνση μόνο σε αυτό, η αφαίρεση από την ιδιαιτερότητα του προγενέστερου σταδίου δεν επηρεάζει ουσιαστικά την έρευνα των εσωτερικών νόμων του ανώτερου σταδίου.

Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά εγχειρίδια ιστορίας της επιστήμης περιορίζονται κυρίως σε ιστορικά παραδείγματα, είτε δίνουν περισσότερο ή λιγότερο ακριβή περιγραφή γεγονότων, χωρίς να καταδεικνύουν σαφώς την νέα γνώση που γεννιέται ως αποτέλεσμα μελέτης της ιστορίας της επιστήμης, χωρίς να αποκαλύπτουν την ίδια τη δομή της νομοτελούς ανάπτυξης της ιστορίας της. Αυτό ισχύει ακόμα και για τέτοια έργα, όπως η «Χημεία και οι οδοί ανάπτυξής της» του Μπ. Ν. Μενσούτκιν (Λένινγκραντ, εκδ. Ακαδημίας Επιστημών ΕΣΣΔ, 1937), η «Ιστορία των οικονομικών θεωριών [διδασκαλιών]» του Ι. Γκ. Μπλούμιν (Μόσχα, «Βίσαγια σκόλα», 1961). Ο Ι. Γκ. Μπλούμιν, π.χ., ως συνήθως, θεωρεί αρκετή την αποκάλυψη των νέων θέσεων που περιλαμβάνονται στο ένα ή στο άλλο έργο των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς σε σύγκριση με τα προγενέστερα έργα τους, χωρίς εξήγηση των αιτιών ανάδειξης της συγκεκριμένης και όχι άλλης θέσης, τη δεδομένη και όχι άλλη χρονική στιγμή, σε αυτή και όχι σε άλλη μορφή. Δεν υποδεικνύει τη νέα γνώση, την οποία προσφέρει η γνωριμία με την ιστορία της πολιτικής οικονομίας. Από το κείμενο στη σ. 59 εμφανώς συνάγεται ότι ο συγγραφέας περιορίζεται στην κατανόηση του προβλήματος του ιστορικού και του λογικού από τον τύπο: το λογικό είναι το ιστορικό, απαλλαγμένο από ιστορικές τυχαιότητες. Ουσιαστικά ανάγει όλες τις διαστάσεις του προβλήματος σε μία και μάλιστα υπογραμμίζει μόνο τη στιγμή της ενότητας του ιστορικού και του λογικού. «Ο Ένγκελς έγραφε, — επισημαίνει ο Ι. Γκ. Μπλούμιν, — πως με ότι εκκινεί η ιστορία, με αυτό πρέπει να εκκινεί και η πορεία της σκέψης, και η περαιτέρω κίνησή της δεν θα είναι τίποτα άλλο από αντανάκλαση της ιστορικής διαδικασίας... Έγραφε ότι ο Μαρξ εκκινεί την ανάλυσή του από την οικονομική δομή της αστικής κοινωνίας, από εκείνο το οποίο εκκινεί η ιστορία, δηλ. από το εμπόρευμα».

Αλλά σε ποια έργα ο Μαρξ εκκινεί από το εμπόρευμα; Στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» και στο «Κεφάλαιο». Στο χειρόγραφο του 1857-1858 (έργο, που άμεσα προηγείται των προαναφερόμενων) ο Μαρξ δεν εκκινεί, αλλά τελειώνει με το κεφάλαιο περί του εμπορεύματος. Και μάλιστα αυτό το κεφάλαιο καταλαμβάνει μόνο μιάμιση σελίδα. Από τη σκοπιά του Ι. Γκ. Μπλούμιν η αλληλουχία εξέτασης της κεφαλαιοκρατίας στο χειρόγραφο μπορεί να είναι μόνο τυχαία, εάν διαφοροποιείται από την αλληλουχία εξέτασής της στο «Κεφάλαιο». Ωστόσο, όπως μας φαίνεται, δεν διατηρούνται όλοι οι αναγκαίοι όροι εμφάνισης της αναπτυξιακής διαδικασίας στο αποτέλεσμά της, στο ανώτερο στάδιο της ανάπτυξής της. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγείται ο ερευνητής, εάν δεν ανάγει όλες τις διαστάσεις του προβλήματος του ιστορικού και του λογικού στη διάσταση που υπογραμμίζει ο Ένγκελς στην υπό εξέταση βιβλιοκρισία, και λαμβάνει υπόψη την πλευρά εκείνη του ζητήματος, την οποία επισημαίνει ο Μαρξ στην «Εισαγωγή» στο χειρόγραφο του 1857-1858. Η πορεία των σκέψεων κατά την έκθεση των τελικών [οριστικών] αποτελεσμάτων της συστηματικής έρευνας του αντικειμένου μπορεί νομοτελώς να διαφέρει [διαφοροποιείται] από την πορεία των σκέψεων στη διαδικασία της έρευνας. Μόνο στην έκθεση των τελικών [οριστικών] αποτελεσμάτων μπορούμε να εκκινήσουμε από το πραγματικό αφηγητικό σημείο ανάπτυξης του αντικειμένου. Στη διαδικασία όμως της έρευνας είναι απαραίτητο [αναγκαίο] να εκκινούμε από πιο σύνθετες πλευρές του αντικειμένου. Ο Κ. Μαρξ γράφει επ' αυτού: «Εξετάζουν (οι φυσιοκράτες — Β. Β.) λοιπόν, το πρόβλημα στην πιο σύνθετη μορφή του, πριν ακόμα το λύσουν στη στοιχειώδη του μορφή. Εδώ ισχύει ό,τι ισχύει και στην ιστορική πορεία όλων των επιστημών, οι οποίες οδηγούνται στις πραγματικές αφητηρίες τους μόνο μέσα από ένα πλήθος λοξοδρομιών και στριφογυρισμάτων» (Μαρξ Κ. Κριτική της πολιτικής οικονομίας, ΣΕ, 2010, σ. 80). Από αυτό, ιδιαίτερα, συνάγεται ότι η μέθοδος της έκθεσης των τελικών [οριστικών] αποτελεσμάτων (λογικό) κατ' ουσίαν όχι μόνο συμπίπτει, αλλά και διαφέρει [διαφοροποιείται] από τη διαδικασία της έρευνας (ιστορικό). Συνεπώς, δεν εφαρμόζονται σε όλες τις συνθήκες τα επικαλούμενα από τον Ι. Γκ. Μπλούμιν λεγόμενα του Ένγκελς.

Πως εξηγείται αυτή η μη σύμπτωση της πορείας των σκέψεων και της αναπτυξιακής πορείας του ίδιου του αντικειμένου; Πως ανακύπτει, υπό ποιες συνθήκες; Η απολυτοποίηση της μιας πλευράς του ιδιοφυούς τύπου του Ένγκελς δεν επιτρέπει στον συγγραφέα να θέσει αυτό το ζήτημα [ερώτημα]. Με μια πρώτη ματιά μπορεί να φανεί ότι το πρόβλημα της ιδιαιτερότητας της ιστορικής γνώσης εκτίθεται [αναπτύσσεται] στα «Δοκίμια λογικής της ιστορικής έρευνας» του Μπ. Α. Γκρούσιν. Ωστόσο με μια πιο κοντινή γνωριμία γίνεται σαφές ότι, ο συγγραφέας θεωρεί τη σχέση «επιστήμη — ιστορία της επιστήμης» τέτοια που δεν απασχολεί τη λογική της ιστορικής έρευνας, «...στο βαθμό που εκεί γίνεται λόγος όχι για τη λογική της ιστορίας, αλλά για την ιστορία της λογικής» (Μπ. Α. Γκρούσιν. Δοκίμια λογικής της ιστορικής έρευνας. Μόσχα, «Βίσαγια σκόλα», 1961, σ. 30). Είναι όμως νόμιμη η μη ιστορική

εξέταση της λογικής της ιστορικής έρευνας; Δεν θα προβάλλουν άραγε σε αυτήν την περίπτωση ορισμένες στιγμές της ιστορικής έρευνας όχι ως αναπτυσσόμενες, αλλά ως αμετάβλητες;

Η αναγωγή σε όλες τις συνθήκες της διαφοράς μεταξύ ιστορικού και λογικού σε ιστορικές τυχαιότητες, ζγκ-ζάγκ [τεθλασμένες πορείες] και άλματα εκδηλώνεται και στη σύγχυση της ιστορίας με τις εξελισσόμενες στο χρόνο ποιοτικά ιδιότητες φάσεις της (βλ. Ε. Β. Ιλιένκοφ. Η διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου στο «Κεφάλαιο» του Κ. Μαρξ, σ. 193-219).

Η μη ιστορική προσέγγιση των διατυπώσεων των κλασικών του μαρξισμού σε μεθοδολογικά ζητήματα οδηγεί σε μια σειρά περιπτώσεων σε αντιφάσεις. Έτσι ο Μπ. Α. Γκρούσιν στο προαναφερθέν βιβλίο στη σ. 206, μιλώντας για τις συνθήκες εργασίας του Κ. Μαρξ δουλεύοντας το «Κεφάλαιο», παραθέτει τα γνωστά λόγια του Φ. Ένγκελς: «...δεν μπορεί να γραφτεί η ιστορία της πολιτικής οικονομίας χωρίς να γραφτεί και η ιστορία της ίδιας της αστικής κοινωνίας κι έτσι η δουλειά θα καταντούσε ατελείωτη, γιατί λείπουν όλες οι σχετικές προεργασίες. Έτσι, ο μόνος τρόπος προσέγγισης του ζητήματος που έχει τη θέση του εδώ είναι ο λογικός» (Μαρξ Κ. Κριτική της πολιτικής οικονομίας, ΣΕ, 2010, σ. 371). Στη σελίδα 207 όμως, περιγράφοντας τους όρους εφαρμογής του ιστορικού τρόπου, ο συγγραφέας γράφει: «Ξεκινώντας τη λογική ανασύσταση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, και επομένως, τη λογική κριτική της πολιτικής οικονομίας, ο Μαρξ — πριν ακόμα από αυτήν την έρευνα και με σκοπό μια τέτοια έρευνα — αναλύει ένα γιγαντιαίο υλικό στην ιστορία της επιστήμης της πολιτικής οικονομίας. Οι «Θεωρίες για την υπεραξία» προηγούνται ιστορικά του «Κεφαλαίου». Κατ' αυτόν τον τρόπο, αφενός ο Μπ. Α. Γκρούσιν θεωρεί ότι ο Κ. Μαρξ δουλεύοντας το «Κεφάλαιο» δεν μπορούσε να συγγράψει την ιστορία της πολιτικής οικονομίας και έπρεπε να εφαρμόσει τον λογικό τρόπο, ως τον μοναδικά εφικτό, κι αφετέρου, για να συγγράψει το «Κεφάλαιο» και πριν χρησιμοποιήσει το λογικό τρόπο, ο Κ. Μαρξ έπρεπε να [δι]ερευνήσει την ιστορία της πολιτικής οικονομίας, δηλ. από τη σκοπιά του Μπ. Α. Γκρούσιν (και σ' αυτό συμφωνούμε μαζί του) να εφαρμόσει τον ιστορικό τρόπο. Συνεπώς, κατά την άποψη του συγγραφέα, δημιουργώντας το «Κεφάλαιο», ο Μαρξ δεν μπορούσε να συγγράψει την ιστορία της πολιτικής οικονομίας και ταυτόχρονα, για να δημιουργήσει το «Κεφάλαιο», ο Μαρξ δεν μπορούσε να μην τη συγγράψει.

Η αντίφαση εξαλείφεται, εάν ληφθούν υπόψη μια σειρά ιστορικές συνθήκες. Πρώτον, τα λεγόμενα του Φ. Ένγκελς δεν σχετίζονται άμεσα με το «Κεφάλαιο». Στη βιβλιοκρισία του βιβλίου του Κ. Μαρξ «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» ο Φ. Ένγκελς περιγράφει την έρευνα της αστικής οικονομίας με βάση αυτό το έργο, το οποίο πραγματικά είναι μόνο η εισαγωγή στην έκθεση των απόψεων του Κ. Μαρξ στο καθαυτό κεφάλαιο, και στη βάση του κεφαλαίου για το κεφάλαιο από το χειρόγραφο του Μαρξ του 1857-1858. Ο Μαρξ αυτήν την περίοδο σκόπευε να ολοκληρώσει την έρευνα των κεφαλαιοκρατικών οικονομικών σχέσεων, προετοιμάζοντας για δημοσίευση το χειρόγραφο του κεφαλαίου για το κεφάλαιο. Ωστόσο στη συνέχεια έγινε σαφές ότι για την ολοκλήρωση της μελέτης του κεφαλαίου είναι απαραίτητη επιπρόσθετη γιγαντιαία εργασία, η οποία διήρκεσε πολλά χρόνια. Μετά το 1859 ο Μαρξ έκανε αληθινά «άπειρη δουλειά». Και για την ακρίβεια μετά τη συγγραφή της βιβλιοκρισίας του Ένγκελς επεξεργάστηκε αμετάκλητα τη θεωρία περί των βαθμίδων ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας (απλή συνεργασία, μανιφατούρα και ιδιαίτερα εκμηχανισμένη παραγωγή), ολοκληρώθηκε η συγκρότηση της θεωρίας περί απόλυτης και σχετικής υπεραξίας και των αντίστοιχων ιστορικών περιόδων του αστικού τρόπου παραγωγής, συγγράφηκαν οι κολοσσιαίες «Θεωρίες για την υπεραξία» τις οποίες είχε κατά νου το 1859 μόνο ως ιστορική αναδρομή στο πρώτο θεωρητικό μέρος του «Κεφαλαίου», όπως τις ιστορικές αναδρομές, με τις οποίες ο Μαρξ συνόδευε κάθε κεφάλαιο της «Κριτικής της πολιτικής οικονομίας».

Συνήθως, περιγράφοντας το πρόβλημα του λογικού και του ιστορικού, πρωτίστως στηρίζονται στα λεγόμενα του Κ. Μαρξ περί της μεθόδου της πολιτικής οικονομίας στην «Εισαγωγή» και στα χειρόγραφα «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie» και σε επιστολές για το «Κεφάλαιο». Και μάλιστα δεν παρατηρούν ότι στο συγκεκριμένο των συλλογισμών του Μαρξ το κέντρο βάρους μετατοπίζεται σε άλλη από εκείνη του Ένγκελς διάσταση της συσχέτισης ιστορικού και λογικού, καθώς ο Μαρξ επιδίωκε στη δεδομένη περίπτωση άλλο συγκεκριμένο σκοπό. Η ταύτιση διαφορετικών διατάσεων αυτού του προβλήματος οδηγεί, όπως είδαμε, σε αντιφάσεις. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Ένγκελς στη βιβλιοκρισία του έργου «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» περιγράφει σε γενική μορφή την αντίθεση της μεθόδου του Χέγκελ στη μέθοδο του Μαρξ, αλλά δεν συγκρίνει άμεσα τις απόψεις των Μαρξ και Χέγκελ επί του ιστορικού και του λογικού. Ο ιστορικός και λογικός τρόπος κριτικής

εξετάζονται σ' αυτή [τη βιβλιοκρισία] άσχετα προς την ιδεαλιστική μέθοδο του Χέγκελ και τις στερούμενες ιστορισμού απόψεις των αστών [πολιτικο-]οικονομολόγων· η βιβλιοκρισία υπογραμμίζει μόνο το θετικό τους περιεχόμενο ως τρόπων ανάπτυξης της πολιτικής οικονομίας.

Άλλο καθήκον θέτει στο εαυτό του ο Μαρξ στο συλλογισμό περί της μεθόδου της πολιτικής οικονομίας. Θεμελιώνοντας τη διαλεκτική-υλιστική άποψη στη διαδικασία της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, ο Μαρξ την αντιπαραθέτει, αφενός, στη χεγκελιανή, αφετέρου, στις ανιστορικές, μεταφυσικές μεθοδολογικές αρχές των αστών [πολιτικο-]οικονομολόγων. Από τη συνεπή υλιστική σκοπιά του Μαρξ, «η μέθοδος της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο δεν είναι παρά ο τρόπος που η σκέψη οικειοποιείται το συγκεκριμένο, το αναπαράγει σαν πνευματικό συγκεκριμένο» (Καρλ Μαρξ, Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, Στοχαστής, τ. Α', σ. 67). Γι' αυτό στη διαδικασία της ανάβασης συνεχώς βρίσκεται στο νου [υπονοείται] το πραγματικό υποκείμενο (στη δεδομένη περίπτωση, η αναπτυσσόμενη αστική κοινωνία), ως προϋπόθεση, ως κάτι ανεξάρτητο, και γίνεται «επεξεργασία της αντίληψης και παράστασης σε έννοιες» (στο ίδιο). Ο Χέγκελ όμως σύμφωνα με τις ιδεαλιστικές απόψεις θεωρούσε «το πραγματικό σαν αποτέλεσμα της σκέψης που συνοψίζει μέσα της τον εαυτό της (des sich in sich zusammenfassenden), εμβαθύνει στον εαυτό της και κινεί η ίδια τον εαυτό της» (στο ίδιο, σ. 66-67).

Από εδώ φυσικά απορρέει η διαφορά στη πραγμάτευση του ζητήματος περί των κατηγοριών. «Η πιο απλή οικονομική κατηγορία, - αναπτύσσει την άποψή του ο Κ. Μαρξ, - ως πούμε πχ. η ανταλλακτική αξία, προϋποθέτει πληθυσμό, πληθυσμό που να παράγει μέσα σε καθορισμένες σχέσεις· ακόμα, ένα ορισμένο είδος οικογένειας ή κοινότητας ή κράτους κλπ. Δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο σαν αφηρημένη, μονόπλευρη σχέση ενός ήδη δοσμένου συγκεκριμένου, ζωντανού όλου. Αντίθετα, σαν κατηγορία η ανταλλακτική αξία έχει προκατακλυσμαία ύπαρξη» (στο ίδιο, σ. 67). Για την ιδεαλιστική συνείδηση, που δεν παίρνει υπόψη ούτε ότι υπάρχει το πραγματικό υποκείμενο, το οποίο «πάντα πρέπει να βρίσκεται στο νου ως προϋπόθεση», ούτε ότι στην ίδια τη διαδικασία της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο συνεχίζεται η επεξεργασία της αντίληψης και παράστασης σε έννοιες, μια τέτοια περιορισμένη κατανόηση της κίνησης της σκέψης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο χρησιμεύει ως βάση για τον ισχυρισμό ότι τάχα η μετάβαση της συνείδησης από μια κατηγορία σε μια άλλη συνιστά τη διαδικασία εμφάνισης του ίδιου του πραγματικού συγκεκριμένου. Σχετικά με αυτό ο Μαρξ θέτει το ερώτημα: «Αυτές όμως οι απλές κατηγορίες δεν έχουν και κάποιαν ανεξάρτητη ιστορική ή φυσική ύπαρξη πριν από τις πιο συγκεκριμένες;» (στο ίδιο).

Είναι εμφανές ότι γίνεται λόγος για το εάν υπάρχουν στην ίδια την αντικειμενική υλική πραγματικότητα απλές σχέσεις, οι οποίες αποτυπώνονται από τη συνείδηση σε απλές κατηγορίες, πριν από τις πιο συγκεκριμένες σχέσεις. Με άλλα λόγια, υπάρχουν άραγε πλευρές του δεδομένου συγκεκριμένου όλου πριν από την εμφάνιση αυτού του όλου; Στο βαθμό που «στην πορεία των οικονομικών κατηγοριών πρέπει κανείς πάντα να θυμάται ότι στο νου όπως και στην πραγματικότητα το υποκείμενο - εδώ η σύγχρονη αστική κοινωνία - είναι δοσμένο, και ότι οι κατηγορίες εκφράζουν άρα μορφές ύπαρξης, υπαρξιακούς προσδιορισμούς, συχνά ξεχωριστές μόνο πλευρές αυτής της καθορισμένης κοινωνίας, αυτού του υποκειμένου» (στο ίδιο, σ. 70), το δεδομένο ζήτημα παίρνει την ακόλουθη μορφή: υπάρχουν άραγε επιμέρους πλευρές της σύγχρονης αστικής κοινωνίας πριν από την εμφάνιση αυτής της κοινωνίας; Ο Κ. Μαρξ συνέλεξε όλα τα παραδείγματα ακριβώς υπό αυτήν την οπτική: διευκρινίζεται η δυνατότητα ύπαρξης της ανταλλακτικής αξίας, του χρήματος κτλ. πριν την κεφαλαιοκρατία και εκείνες οι αλλαγές, οι οποίες επέρχονται με την εμφάνιση του αστικού καθεστώτος. Π.χ., «το χρήμα - γράφει ο Κ. Μαρξ, - μπορεί να υπάρξει, και ιστορικά έχει υπάρξει, πριν από το κεφάλαιο, τις τράπεζες, τη μισθωτή εργασία κλπ.» (στο ίδιο, σ. 67-68). Εάν όμως υπήρχε χρήμα, χωρίς να υπάρχει κεφάλαιο, μισθωτή εργασία, τότε δεν είναι σαφές ότι γίνεται λόγος για το χρήμα πριν την εμφάνιση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Στην κεφαλαιοκρατία το χρήμα γίνεται σχέση υπηγμένη στο κεφάλαιο, τη μισθωτή εργασία κτλ. Εν τω μεταξύ, ο Ένγκελς εξέταζε διαφορετικούς τρόπους αναπαράστασης ακριβώς [ειδικά] της αναπτυσσόμενης κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, σύγχρονοι της οποίας ήταν οι Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς. Ο Μαρξ την συνέκρινε με τις προαστικές και τις μη αστικές μορφές παραγωγής.

Ο Μαρξ υπογραμμίζει το δεσμό των διαφορετικών κοινωνικών μορφών σε αντίθεση με εκείνους τους αστούς οικονομολόγους, «που σβήνουν όλες τις ιστορικές διαφορές και βλέπουν σε όλες τις κοινωνικές μορφές τις αστικές» (στο ίδιο, σ. 70), επισημαίνει την ιδιοτυπία των διαφορετικών

κοινωνικών μορφών σε σχέση προς την κεφαλαιοκρατία. Αφετέρου, εάν στο πρόσωπο άλλων επιστημόνων η αστική οικονομική επιστήμη δεν ταύτιζε την εποχή της με το παρελθόν, τότε «η κριτική της στην προηγούμενη, δηλαδή τη φεουδαρχική, με την οποία είχε ακόμα άμεσα ν' αγωνιστεί, έμοιαζε με την κριτική που άσκησε ο χριστιανισμός στην ειδωλολατρεία, ή και ο προτεσταντισμός στον καθολικισμό» (στο ίδιο). Είναι κατανοητό ότι εδώ ο Μαρξ σε αντίβαρο αυτού καταδεικνύει την ενότητα της αστικής κοινωνικής μορφής με τις προγενέστερες (και μάλιστα ως χαρακτηριστικό γνώρισμα κοινό για κάθε διαδικασία ανάπτυξης). Σε αντίθεση με τους αστούς οικονομολόγους ο Μαρξ συγκρίνει τη σύγχρονή του κεφαλαιοκρατική κοινωνία με τις προαστικές κοινωνικές μορφές και τις διαφορές μεταξύ της πρώτης και των τελευταίων τις ονομάζει ιστορικές. Γι' αυτό η ιστορική αλληλουχία καθορίζεται ως αλληλουχία εναλλαγής των πλευρών διαφορετικών κοινωνικών μορφών σε αντίθεση προς το διαχωρισμό των πλευρών στην αναπτυσσόμενη αστική κοινωνία.

Επιστρέφοντας στο προαναφερθέν παράδειγμα, η ιστορική αλληλουχία συνίσταται στη μετάβαση από το χρήμα, όπως υπήρχε πριν την κεφαλαιοκρατία, στο χρήμα, όπως υπάρχει στην κεφαλαιοκρατία. Η λογική αλληλουχία συνίσταται στη μετάβαση από το χρήμα, τροποποιημένο [μετασηματισμένο] από την εμφάνιση του κεφαλαίου, της μισθωτής εργασίας κτλ., στο ίδιο το κεφάλαιο κτλ. Αυτοί οι δύο τύποι μετάβασης και συμπίπτουν και δεν συμπίπτουν μεταξύ τους στην ίδια την ουσία. Ή, π.χ., εάν συγκρίνεται η φεουδαρχία και η κεφαλαιοκρατία, εξετάζεται η μετάβαση από τη φεουδαρχία στην κεφαλαιοκρατία, τότε πρώτα πρέπει να μελετηθεί η φεουδαρχική έγγεια πρόσοδος, αφού ακριβώς αυτή κυριαρχεί στο μεσαίωνα, μετά η εμφάνιση του κεφαλαίου και ο μετασηματισμός της φεουδαρχικής έγγειας προσόδου σε αστική. Ο Μαρξ ονομάζει αυτήν την αλληλουχία στη δεδομένη περίπτωση ιστορική. Εάν όμως η έρευνα κατευθύνεται προς τις αναπτυσσόμενες αστικές σχέσεις, την ιδιαιτερότητά τους, τότε η μελέτη πρέπει να εκκινήσει από το κεφάλαιο, ως κυρίαρχη στην αστική κοινωνία σχέση, και να συνεχίσει με την εξέταση της κεφαλαιοκρατικής έγγειας προσόδου. Τέτοια αλληλουχία, βασιζόμενη στο συγκείμενο του έργου του Μαρξ, στη βιβλιογραφία μας [σοβιετική – στυμ] την ονομάζουν λογική αλληλουχία.

Συνεπώς, το ιστορικό, σύμφωνα με την διατυπωμένη στην εισαγωγή των χειρογράφων του 1857-1858 άποψη του Κ. Μαρξ, είναι η σχέση της αναπτυξιακής διαδικασίας, που προηγείται της δεδομένης αναπτυξιακής διαδικασίας προς την τελευταία [τη δεδομένη αναπτυξιακή διαδικασία], ή η μετάβαση από μια ποιότητα σε μια άλλη (δηλ., στην υπό εξέταση περίπτωση, η σχέση των προαστικών οικονομικών σχέσεων προς τις αστικές, που ουσιαστικά είναι ταυτόσημο με τη μετάβαση από τις προαστικές σχέσεις στις αστικές). Η ιστορική αλληλουχία είναι η αλληλουχία με την οποία οι μεν ή οι δε πλευρές έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο στην προγενέστερη και σύγχρονη ποιότητα της ανάπτυξης (συγκρίνεται η δεδομένη ποιότητα με την προγενέστερή της ποιότητα, η αστική κοινωνία με τους προγενέστερους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς). Η λογική αλληλουχία σε αυτήν την περίπτωση είναι η αλληλουχία των διατεταγμένων [ιεραρχημένων] ιδιαίτερων σχέσεων εντός της δεδομένης ώριμης βαθμίδας ανάπτυξης, δηλ. διάταξη [ιεράρχηση] των ιδιαίτερων πλευρών εντός της δεδομένης ποιότητας (εντός της κεφαλαιοκρατίας). Στα λεγόμενά του ο Κ. Μαρξ για την ιστορική και λογική αλληλουχία παίρνει υπόψη του την ουσία της ιστορικής διαδικασίας. Πραγματικά, μπορεί, π.χ., η μετάβαση από την κυριαρχία της γεωργίας και της υπηγμένης θέσης της βιομηχανίας στη φεουδαρχία στην κυριαρχία της βιομηχανίας και την υπηγμένη θέση της γεωργίας στην κεφαλαιοκρατία, την οποία ο Μαρξ ονομάζει ιστορική μετάβαση, να είναι η επιφάνεια της αναπτυξιακής διαδικασίας;

Η χρήση με αυτήν την έννοια των όρων «ιστορική και λογική αλληλουχία» κατ' ανάγκη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε αυτή τη διάσταση το ιστορικό διαφέρει [διαφοροποιείται] από το λογικό όχι μόνο ως προς τις ιστορικές τυχαιότητες, τα ζιγκ-ζάγκ [τις τεθλασμένες πορείες] και τα άλματα, αλλά και ως προς τα αναγκαία χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Γι' αυτό δεν γίνεται να απολυτοποιούμε τη διάσταση εκείνη του προβλήματος, την οποία διακρίνει ο Φ. Έγκελς σύμφωνα με τους στόχους της βιβλιοκρισίας που εξετάσαμε, και να ταυτίζουμε αυτή τη διάσταση με ολόκληρο το σύνολο του προβλήματος. Οι Κ. Μαρξ και Φ. Έγκελς εξετάζουν ένα και το αυτό ενιαίο πρόβλημα, αλλά από διαφορετικές πλευρές.

Στην ίδια την ουσία της αναπτυξιακής διαδικασίας λαμβάνει χώρα η νομοτελής ενότητα και διαφορά μεταξύ της μετάβασης από την παλιά ποιότητα στη νέα και της ήδη ώριμης [ωριμασμένης] νέας ποιότητας, μεταξύ της μετάβασης στο νέο και του ίδιου του νέου. Γι' αυτό και η αλληλουχία της εξέτασης των πλευρών του πρώτου δεν έχει μόνο την αναγκαία ενότητα με την

αλληλουχία της εξέτασης των πλευρών του δεύτερου, αλλά [έχει] και νομοτελείς (κι όχι τυχαίες) διαφορές. Η μετάβαση, η εμφάνιση είναι η μετάβαση κάτι-τινός σε κάτι άλλο, αλλά δεν ανάγεται μόνο σε αυτό που διαμορφώνεται. Στο βαθμό όμως που η παλιά ποιότητα έχει έναν ιδιαίτερο και αναγκαίο αμοιβαίο δεσμό των εσωτερικών της πλευρών, ενώ η νέα ποιότητα έναν άλλο, δικό της ιδιαίτερο και αναγκαίο αμοιβαίο δεσμό αυτών των πλευρών, τότε η μετάβαση από την παλιά στη νέα ποιότητα σημαίνει ανασυγκρότηση των ιδιαίτερων και αναγκαία αμοιβαίων δεσμών της παλιάς ποιότητας. Είναι εμφανές ότι με αυτόν τον τρόπο η υπό εξέταση εμφάνιση της νέας ποιότητας πρέπει να εμπεριέχει και τις ιδιαίτερες νομοτελείς της παλιάς ποιότητας. Η αλληλουχία εξέτασης της εμφάνισης της νέας ποιότητας κατ' αναγκαιότητα θα διαφέρει από την αλληλουχία εξέτασης των πλευρών της ώριμης νέας ποιότητας. Η εμφάνιση της κεφαλαιοκρατίας συνιστά τη μετάβαση από τους ιδιαίτερους νόμους της φεουδαρχίας στους ιδιαίτερους νόμους της κεφαλαιοκρατίας. Στις αμοιβαίες σχέσεις [μεταξύ] των πλευρών της ήδη ανακύψασας κεφαλαιοκρατίας δεν διατηρούνται οι ιδιαίτεροι νόμοι της φεουδαρχίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, από το συγκείμενο των έργων του Κ. Μαρξ απορρέει ο τύπος: το λογικό διαφέρει από το ιστορικό όχι μόνο ως προς τις ιστορικές τυχαιότητες, αλλά και ως προς ειδικές νομοτελείς.

Αυτός ο τύπος υπό την ενότητα των απόψεων των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς ως προς την ουσία της σχέσης ιστορικού και λογικού καταμαρτυρεί ότι ο Ένγκελς αποσπώμενος στη βιβλιοκρισία του από την εξέταση της ιστορικής μορφής, εν τούτοις δεν την εξίσωσε με τις τυχαιότητες, που διαταράσσουν την πορεία της ιστορικής διαδικασίας. Μια τέτοια ερμηνεία των απόψεων των κλασικών του μαρξισμού κατευθύνει την προσοχή στις ιδιαίτερες νομοτελείς της ιστορίας της επιστήμης, της ερευνητικής διαδικασίας, οι οποίες στη συνέχεια εξαφανίζονται στη θεωρία της επιστήμης, στο αποτέλεσμα της έρευνας, αλλά χωρίς τις οποίες δεν θα ήταν εφικτές ούτε αυτή η θεωρία, ούτε αυτό το αποτέλεσμα και οι οποίες είναι αναγκαίες για την κατανόηση της ίδιας της ουσίας της θεωρίας.

Η γνωριμία με τη βιβλιογραφία, που πραγματεύεται το πρόβλημα του ιστορικού και του λογικού, επιτρέπει να παρατηρήσουμε ότι όλοι οι συγγραφείς το θέτουν πραγματικά ως τη σχέση των αποτελεσμάτων της έρευνας προς την ανάπτυξη του πραγματικού αντικειμένου. Αυτό δεν είναι τυχαίο, αφού συγκρίνεται η κίνηση της σκέψης μόνο στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» και στο «Κεφάλαιο» με την ανάπτυξη των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων. Ωστόσο, εάν δεν ερευνώνται τα χειρόγραφα του Κ. Μαρξ στο σύνολό τους (και όχι μόνο η εισαγωγή στα χειρόγραφα του 1857-1858), τότε η μέθοδος της έρευνας παρουσιάζεται μόνο στο αποτέλεσμά της, ξεγλιστρά [διαφεύγει] η διαφορά του τρόπου της έρευνας από τον τρόπο της έκθεσης. Ως γνωστό, στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» και στο «Κεφάλαιο» ο Κ. Μαρξ συνοψίζει πολυετείς έρευνες, εκθέτει τα αποτελέσματα στα οποία κατέληξε. Από εδώ δεν συνάγεται φυσικά ότι η μελέτη αυτών των έργων δεν δίνει τίποτα για την κατανόηση του τρόπου έρευνας του Μαρξ. Αυτός ο τρόπος διατηρείται σε αυτά, αλλά σε «ανηρημένη» μορφή. Από αυτόν διατηρείται εκείνο το οποίο είναι κοινό με τον τρόπο έκθεσης των αποτελεσμάτων της έρευνας και εξαφανίζεται ότι το διαφοροποιεί από την έκθεση. Άλλωστε ο ίδιος ο Κ. Μαρξ δεν τους ταύτιζε: «...ο τρόπος της έκθεσης - έγγραφε, - πρέπει να διαφέρει τυπικά (μεταφράζουμε τη λέξη «formell») όχι με τη σημασία «τυπικός», αλλά με το άλλο της νόημα: «ως προς τη μορφή» - Β.Β.) από τον τρόπο της έρευνας. Η έρευνα πρέπει να αφομοιώσει την ύλη στις λεπτομέρειες, να αναλύσει τις διάφορες μορφές εξέλιξής της και ν' ανακαλύψει τον εσωτερικό τους δεσμό. Μόνο όταν θα έχει τελειώσει αυτή η δουλειά, μπορεί να παρασταθεί όπως πρέπει η πραγματική κίνηση» (Κ. Μαρξ. Το Κεφάλαιο, τ.1, σ. 25).

Ο τρόπος έκθεσης και ο τρόπος έρευνας στην ίδια τους την ουσία δεν είναι μόνο ενιαίοι, αλλά και διαφορετικοί. Παραπάνω, με άλλη ευκαιρία επικαλεστήκαμε τα λόγια του Κ. Μαρξ περί της αναγκαιότητας για όλες τις επιστήμες στην ιστορική τους ανάπτυξη να επιλύουν το ζήτημα στη σύνθετη μορφή, προτού να το επιλύσουν στην στοιχειώδη μορφή. Αλλά αυτό το νομοτελές επίπεδο της έρευνας εξαφανίζεται στην έκθεση των τελικών αποτελεσμάτων, η οποία εκκινεί από το πραγματικό «αφετηριακό σημείο» της ανάπτυξης του αντικειμένου. Ειδικά η διαφορά του τρόπου έρευνας από τον τρόπο έκθεσης απουσιάζει στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» και στο «Κεφάλαιο», καθώς αυτά συνιστούν την ολοκλήρωση της έρευνας.

Στη βιβλιογραφία μας [σοβιετική – σμ] το πρόβλημα του ιστορικού και του λογικού τίθεται μόνο ως ζήτημα περί της σχέσης απλώς και μόνο των πλευρών εκείνων της ερευνητικής διαδικασίας, οι οποίες διατηρούνται στη διαδικασία της έκθεσης, προς την ανάπτυξη του υπό έρευνα υλικού

αντικειμένου, πράγματος, διαδικασίας. Η πραγματική [αντικειμενική] όμως ερευνητική διαδικασία ποτέ δεν πραγματοποιείται μόνο με τη μορφή την οποία αποκτά στη διαδικασία της έκθεσης των έτοιμων [τελικών, οριστικών] αποτελεσμάτων. Μια τέτοια τοποθέτηση του προβλήματος εξ αρχής γίνεται εμπόδιο στη μελέτη των ιδιαιτεροτήτων του ερευνητικού έργου των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς έως εκείνο το στάδιό του, όταν έγινε εφικτή η πλήρης απεικόνιση της πραγματικής κίνησης του αντικειμένου της έρευνας. Οι περιγραφείσες παραπάνω ανακρίβειες στην τοποθέτηση του προβλήματος του ιστορικού και του λογικού με ορισμένο [κατά κάποιο] τρόπο επηρεάζουν την κατεύθυνση και το βαθμό επεξεργασίας του, καθώς επίσης και τον χαρακτήρα της μελέτης ενός συνόλου συνδεδεμένων με αυτό ζητημάτων. Γιατί, αν ο τρόπος έκθεσης (αποτέλεσμα, λογικό) είναι ο τρόπος έρευνας (διαδικασία, ιστορικό), μόνο απαλλαγμένος από τα τυχαία βήματα της έρευνας, τότε η μελέτη της ιδιαιτερότητας της έρευνας σε σχέση με την έκθεση στα έργα και τα χειρόγραφα του Μαρξ που προηγούνται της «Κριτικής της πολιτικής οικονομίας» και του «Κεφαλαίου», δεν μπορεί να προκαλεί σοβαρό ενδιαφέρον.

Εάν όμως τη διαφορά του ιστορικού (τρόπος έρευνας) από το λογικό (τρόπος έκθεσης) και του λογικού από το ιστορικό δεν αποτελούν μόνο οι ιστορικές τυχαιότητες, τότε είναι δυνατή η κατανόηση της έρευνας ως διαδικασίας, που έχει σε σχέση με τη διαδικασία της έκθεσης και κοινές [γενικές] και ιδιαίτερες νομοτέλειες.

Έδρα ιστορίας της μαρξιστικής-λενινιστικής φιλοσοφίας της φιλοσοφικής σχολής του Κρατικού Παν/μίου της Μόσχας «Μ. Β. Λομονόσοφ»

Μετάφραση:
Τριαντάφυλλος Μειμάρης